

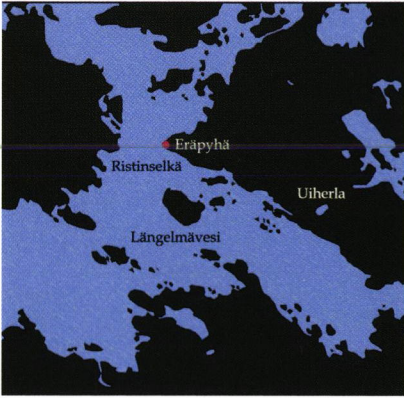
Eräpyhän monet kasvot

Suomi on tuhansien röykkiöiden maa. Vaikka moniin näistä muinaisjäänöksistä liittyy muistoja, kansantarinoita ja perimätietoja, ovat kansallisella tasolla kuuluisuutta saaneet kivirauniot silti harvassa. Eräs tunnetuimmista röykkiöstämme sijaitsee Eräpyhän niemellä, Orivedellä, ja se on niittänyt maanlaajuista mainetta jo yli kahdensadan vuoden ajan juuri paikallistarinoiden inspiroimana. Näillä tarinoilla, joita niemellä kerrottiin ennen toista maailmansotaa säännöllisesti (Mäkinen 1967, 144), on ollut aikanaan jopa laajempaa merkitystä, erityisesti ns. muinaisuskon tutkimukselle.¹

Eräpyhän röykkiö – tai Nunnankirkko, kuten sitä myös on paikkakunnalla kutsuttu – on koottu Längelmävedeen viettävälle kalliolle, Eräpyhän niemen alatasanteelle noin 25 metriä vedenpinnan yläpuolelle (kuva 1). Tältä kohtaa on aiemmin auennut näkymä länteen Ristinselälle, mutta tilanne on nykyään toinen korkeaksi kasvaneen puuston rajoittaessa näköyhteyttä (Pukkila 2004, 73). Eräpyhän röykkiö rinnastuu rakennuspaikkansa perusteella hyvin lapinraunioihin eli sisämaan pronssi- ja rautakautisiin kiviröykkiöihin (ks. Salo 1981, 219, 221; Vilkuna J 1993, 50; Salo 2000, 56–57; Lähdesmäki & Palokoski 2005, 146, 150). Vaikka lapinrauniot ovat olleet kauan funktioltaan arvoituksellinen ja arkeologeja paljon puhuttava muinaisjäänösryhmä ja niiden käyttötarkoitus on edelleen osittain epäselvä (Taavitsainen 2003b, 5), on osaa niistä jo vuosikymmeniä pidetty hautoina (tulkinnoista ks. esim. Tallgren 1918b, 29–30; Europaeus 1924, 778; Äyräpää 1935, 284; Kivikoski 1966, 102–103; Salo 1981, 215–226; Huurre 1995, 136, 144–145; Taavitsainen 2003a; Perttola 2007, 50; tutkimushistoriasta ks. Okkonen 2003, 49–55). Sellaiseksi Eräpyhän röykkiökin on voitu aikanaan rakentaa. Tähän viittaavat mm. sen keskustan suuret laakakivet, jotka paikalle tarkastusmatkan vuonna 1965 tehneen Helmer Salmon mukaan olisivat jäännöksiä hauta-arkusta (Salmo 1965). Museoviraston muinaisjäänösrekisteriin kohde on merkitty hautapaikaksi.

Aarteenaikavajat ja varmasti myös muut niemellä vierailleet ovat vaikuttaneet Eräpyhän röykkiön kokoon, muotoon ja jopa paikan kivirakenteiden lukumäärään-

¹ Muinaisusko on termi, jota etenkin varhaiset tutkijat käyttivät kuvatessaan Suomen esikristillisen ajan uskomusmaailmaa. Termi on ajalliselta rajaukseltaan epämääräinen, eikä sen käyttöä nykyaikana voi puolustaa (ks. esim. Anttalainen 1994, 20; Muhonen 2008, 12). Muinaisuskosta puhutaan tämän vuoksi jatkossa lainausmerkeissä, ja sillä viitataan aikaisemmassa tutkimuksessa vallinneeseen käsitykseen.

Kuva 1. Eräpyhän röykkiön sijainti Längelmäveden Ristinselän itärannalla niemenkärjessä.

Kuva 2. Eräpyhän röykkiö nykyasussaan. Vuosien mittaan pahoin kärsinyt röykkiö ennallistettiin Helmer Salmon antamien ohjeiden mukaisesti 1966. Kuva Pirkanmaan maakuntamuseo / Jouko Pukkila.

kin. Niemellä onkin välillä kerrottu olevan yksi, välillä kaksi rauniota (ks. Kivalo 1907; Salmo 1965; Suni 1977, 9; Nisula 1978, 9).² Esimerkiksi Eräjärvellä vielä 1960-luvulla elänyt tarina kertoo, miten läheisen Uihierlan kylän nuoret lähtivät noin sata vuotta aikaisemmin etsimään rauniosta aarretta. Tällöin raunio hajotettiin ja osa sen kivistä vieritettiin järveen. Kaivattua aarrearkkua ei löytynyt siitäkään huolimatta, että etsintä ajoitettiin kello kahteentoista yöllä – kyseessä oli ilmeisesti vielä helatorstai (Mäkinen 1967, 144; ks. myös Heikel 1882, 97; Perkiö 1912; Sinisalo 1990, 38) eli kansanuskon mukaan maagisesti suotuista hetki. Uihierlan miesten mielissä väikkynyt unelma aarteesta kivirauniosta ei ollut poikkeuksellinen, sillä vastaavia uskomuksia on tallennettu runsaasti eri puolilta Suomea. Osasyynä näiden syntymiseen on ollut se, että paikalliset ovat toisinaan löytäneet (hauta)röykkiöistä esihistoriallisen ajan metalliesineitä.

Tällä hetkellä Eräpyhän niemellä seisoo siis yksi röykkiö (kuva 2). Se on koottu Salmon antamien ohjeiden mukaisesti vuonna 1966 (ks. Salmo 1965; Sinisalo 1990, 38) ja siihen viitataan siksi tämän jälkeenkin yksikössä.

Eräpyhä muinaisuskon monumenttina

Eräpyhän kiviröykkiön hautatulkinta on vasta arkeologien hahmottelema, eikä paikan maine perustu siihen. Röykkiön uskottiin sen sijaan aiemmin olevan uhripaikka keskellä erämaata ja yksi harvoista muinaisten suomalaisten uskontoa edustavista kouriintuntuvista todisteista.

Yksi ensimmäisiä Eräpyhän mainitsevia on Christfrid Ganander. Hän kirjoittaa *Mythologia Fennicassaan* vuonna 1789, että paikka on ”offer-hälla i Orihvesi, af samma sorte som Lapparnes parse-ware, Se Uhri-paikka” (Ganander 1984, 7). Gananderin antama merkitys Eräpyhän röykkiölle on siis selvä, ja se oli epäilemättä muodostunut Christian Erik Lencqvistin vuonna 1782 julkaistun väitöskirjan (*De superstitione veterum Fennorum theoretica et practica; Vanhojen suomalaisten tietoperäisestä ja käytännöllisestä taikauskosta*) pohjalta – yhtäläisyydet Gananderin ja Lencqvistin kuvausten välillä ovat huomattavia, mutta jälkimmäinen on jäänyt Eräpyhästä puhuttaessa silti lähes kokonaan pimentoon. Lencqvist kirjoittaa väitöskirjassaan, jonka syntyyn tosin oli pääasiallisesti vaikuttanut hänen isänsä Erik Lencqvist H. G. Porthanin ohella (Kajanto 1982, 39–42), seuraavasti (Lencqvist C 1904, 120; vrt. Porthan 1982, 53):

”Myös vuoria ja suuria yksinäisiä kiviä katsottiin sekä suomalaisilla että lappalaisilla jumalallisen kunnioituksen arvoisiksi. Sellaisia vuoria on Lapinmaassa useampia, ja on niillä nimenä Passe vare. Suomessa taas on Oriveden [Orihvesi] pitäjässä korkea Eräpyhä [Eräpyhä] niminen niemi, jonka harjalla on pakanuuteen viittaavia merkkejä, neliön muotoon asetettuja kiviä.”

² Viimeisin inventointi paikalla on tehty vuonna 2003. Tällöin todettiin, että röykkiö oli saanut olla rauhassa sitten Maarit Sunin vuonna 1976 tekemän inventoinnin (Pukkila 2003, 68–69).

On mielenkiintoista, että Lencqvist ei ainoastaan tuntenut sellaisia Ison-Britannian muinaisjäännöksiä kuten Stonehenge, vaan myös rinnasti nämä ”kivikehän ympäröivät temppelet” käyttötarkoitukseltaan Eräpyhän ”kivipiiriin” ja muihin vastaaviin Suomen kiviröykkiöihin (Lencqvist C 1904, 169; vrt. Porthan 1982, 82). Suomen ”muinaisuskon” tutkimus löysi siis jo varhaisina vuosinaan paralleleja kaukaa, eikä ajan diskurssi estänyt tutkijoita tekemästä näinkin uskallettuja rinnastuksia. Ison-Britannian megaliiittikehiä pidettiin Lencqvistin aikaan yleisesti pakanallisina riitti- ja uhripaikkoina (esim. Burl 1999), joten ei ole sinänsä ihme, että tämä tulkintamalli esitettiin Suomenkin tiettyjen muinaisjäännösten kohdalla.³ Kotoiset muinaisjäännöksemme eivät ole tietenkään monumentaalisuutensa tai rakennusteknisten ratkaisuidensa puolesta rinnastettavissa Länsi-Euroopan megaliiittikehiin. Löyhäkin morfologinen vastaavuus riitti kuitenkin samantyyppisen tulkinnan pohjaksi aikakautena, jolloin Suomen esihistoria oli vielä lähes kokonaan hämärän peitossa.

Eräpyhän tunsivat uhripaikkamerkityksessä myös monet muut aikansa merkittävät nimet: Reinhold von Becker (von Becker 1820; Forsman 1896, 125–128, 132–133), Julius Krohn (1869, 28; 1894, 34) ja Elias Lönnrot (1874, 77). Väinö Wallin (myöhemmin Voionmaa), joka kirjoitti poikkeuksellisen laajan katsauksen suomalaisten ”muinaisuskosta” Suomen esihistoriaa yleisesti käsittelevässä teoksessaan, puolestaan toteaa (Wallin 1894a, 231):

”Korkeita harjuja ja yksityisiä kiviäkin näytään Suomessa ennen muinoin käytetyksi uhri- ja palvelustoimituksessa. Hyvin tunnettuja olivat aikoinaan Eräpyhä Eräjärvellä ja sitä vastapäätä Kuhmalahden puolella oleva Rutasalo, joissa vuorotellen oli uhrattu.”

Eräpyhän niemellä seisovan röykkiön funktiota pohdittiin myös erään toisen aikansa tunnetuimman ”muinaisuskosta” kertovan esimerkin innoittamana. Gabriel Rein (1870, 37) kirjoittaa:

”Men att äfven Finnarne haft heliga ställen, som varit omhägnade, dertill torde man kunna sluta af det i Orihvesi socken i Tavastehus län belägna, långt i sjön sig utsträckande näs Eräpyhä, hvars namn redan betecknar ställets betydelse i fordna tider, och hvarest, som jag redan förut nämnt, en stenmur finnes anlagd i qvadrat. Denna stenmur kunde möjligen göra samma tjänst som skidgården omkring Jumalabilden i Bjarmaland.”

Eräpyhän röykkiö ei jäänyt pelkästään kotimaan tutkijoiden tuntemaksi, vaan se löysi tiensä nimenomaan uskonnollisten menojen pitopaikkana myös ulkomaisiin teoksiin (esim. Rühls 1827, 14; Cronholm 1835, 394).⁴ Lisäksi Eräpyhän niemeä ja

³ Jonkinasteista muinaisjäännösten luokittelua tehtiin toki jo tuolloin, eikä kaikkia kivikehiä suinkaan pidetty muinaisen uskonnon näyttämöinä. Esimerkiksi isä-Lencqvist tuo ilmi, että Orivedeltäkin löytyvät ”lapinkehät” olisivat lappalaisten vanhoja asumustensijojia (Lencqvist E 1778, 142–143).

⁴ Eräpyhää ei tietenkään voi erottaa aikakauden intresseistä, jotka eivät aina olleet puhtaasti tieteellisen objektiivisia: Eräpyhä edusti nimittäin jotain, joka voitiin valjastaa kansallisromanttisten päämäärien ajamiseen. Mytolo-

rauniota ei pidetty muinaisena uhripaikkana ainoastaan 1700-luvun lopun ja 1900-luvun alun välisen ajan tutkijapiireissä, vaan sellaisena se esiteltiin myös laajemmalle yleisölle (esim. Uschakoff 1898, 8; Käkikoski 1908, 211; Castrén J *et al.* 1910, 805).

Laajemmat kansankerrokset saivat osansa Eräpyhän tarinasta myös proosan muodossa. Anton Wilhelm Lindgren, lehtori ja sanomalehti Hämäläisen päätoimittaja, kuvaili niemeä muinaiseksi uhripaikaksi (1864, 9) ja liitti siihen myös uskomattoman mielikuvituksellisen kertomuksen esikristillisyyden ja kristillisyyden taiteajasta. Samalla tästä Längelmäveden niemestä tuli eräänlaisen Suomen epävirallisen uhripaikan lisäksi osa kansallisromanttista fiktiivistä kirjoittelua (ks. Lindgren 1861; 1863; vrt. Raitio *et al.* 2003, 22):

”Niemen nenälle ilmestyi – nimittäin sille, jonka Erä-pyhäksi nimitimme – mies. Hänen muotonsa ei näkynyt, sillä hän seisoj puiden varjossa, ja hän näytti olevankin varova ettei kukaan häntä siinä havaitsisi. ... Hän alkoi koota kiviä ja asetella niitä raunioksi metsään. ‘Heitä [hämäläisiä] on ainakin keveä uskotella’ pakisi hän, kantaessa kiviä, ‘että joku heidän jumalistansa vaatii uhria, ja on itse tähän sitä varten latonut uhripaikan’. ‘Uhri-paikan, uhri-paikan’, matkasi rastas.”

A. W. Lindgren ei ollut suinkaan ainoa, joka sisällytti Eräpyhän kirjalliseen hengen tuotteeseensa. Nimimerkki “Heikki Juho” kuvailee Aamulehdessä (Miten Längelmäen pitäjä sai asukkaansa? 1888) runsas parikymmentä vuotta myöhemmin samaan aikakauteen eli kristinuskon rantautumiseen kuuluvaa tapahtumaa seuraavasti:

”Veneen vauhti kiihtyy. Soutajat, tyttö ja poika, sekä perässä istuva, harmaapäinen ukko, vilkuvat tuon tuostakin pelon-alaisina ympärillensä. Jotakin he näkyvät kaipaavan. Miksi niin? Tuolla lännessä loistaa Eräpyhä, hyvin tutuksi tullut pakanallinen uhripaikka. Se ei enään ole omaisten vallassa. Vieras jalka polkee nyt pyhää maata. Ruotsalainen ratsujoukko on joutunut niemeen. Edemmäksi se ei enään pääse, vaikka se pyrkisikin, sillä vesi, luja luonnon muuri, on sen edessä.”

Myös myöhempi kirjallisuus esittelee – jo 1700-luvulta alkaneeseen tulkinnalliseen traditioon nojautuen – Eräpyhää uhripaikkana, joskin vaihtelevasti myös raja- ja hautapaikkana (esim. Rosberg *et al.* 1922, 229; Suvanto 1949, 166–167; Havu *et al.* 1961, 1058; Mäkinen 1967, 144; Tuominen 1977, 128–129; Hiukka 1981, 11; Raitio *et al.* 2003, 197; Juupajoen, Längelmäen ja Oriveden luontokohdeselvitys 2004, 117; Kovalainen & Seppo 2006, 47). Kirjallisuuden ohella monet verkkosivutkin mainitsevat Eräpyhän niemen nimenomaan uhripaikkana – epäilemättä samasta syystä (ks. Eräjärven kehittämissyhdistys ry; Merenkulkulaitos; Pirkanmaan Virkistysalueyhdistys ry).

---

gialla, jonka osaksi Eräpyhäkin sovitettiin, oli erityinen arvonsa kansallisen hengen nostattajana. Esimerkiksi von Becker muotoili kansallisromanttisen näkemyksensä seuraavaan asuun (Niemi 1922, 27): “*Olisi surullinen todistus siitä, että kansallishenkemme on kauan sitten sammunut, jos Suomen historian ja mytologian tutkimus ei tulisi Suomen nuorison lempiaineeksi ...*”

Uudelleentulkinnan aika

Uhritulkinna vei siis nimiinsä ensimmäisen erävoiton, mutta osa Suomen varhaisista arkeologeista nosti Eräpyhän rökkiön esiin myös hautapaikkana (Heikel 1879; Aspelin 1885, 49). Esimerkiksi Hjalmar (Appelgren-)Kivalo, joka kirjoitti vuonna 1907 Eräpyhälle omistetun artikkelin, toteaa, että paikalla oleva rökkiökohde on alkujaan ollut hauta mutta myöhemmin myös uhripaikka. Kivalo tekee samalla selkoa paikan tutkimushistoriasta ja huomauttaa, että on ilmeisesti olemassa joitakin 1700-luvun puolivälin tienoilta peräisin olevia tuntemattomia lähteitä, joihin Reinhold von Becker pohjasi käsityksensä Eräpyhästä (Kivalo 1907, 862). Tämä huomautus on kiinnostava, sillä se merkinnee samalla sitä, että myös Lencqvist ja siten Gananderkin ovat voineet perustaa näkemyksensä näihin samoihin primäärilähteisiin, joista Eräpyhän maine alun perin kumpuaa. Vanhin Eräpyhästä uskonnollisten menojen pitopaikkana kertova kirjallinen lähde, Oriveden rovasti Andreas Saloviuksen *Beskrifning öfwer Orihwesi församling*, on vuodelta 1753 (Lehtonen 2006, 226) ja syntynyt luultavasti tuomiokapitulin edellisenä vuonna antamasta kehotuksesta tehdä pitäjänkertomuksia (esim. Tallgren 1924, 141). Tämä Oriveden seurakuntaa kuvaava teksti sopisi hyvin ikänsä puolesta von Beckerin lähteeksi, mutta sen sisältö ei kuitenkaan vastaa hänen tietojaan Eräpyhästä. Von Becker nimittäin kirjoittaa mm. (Forsman 1896, 132):

”Öfverst på slätten funnos för någon tid (75 år) sedan famnshöga lemmingar 1:o af en rund stenbyggnad, något mer än en famn i diameter, 2:o af en stenbyggnad, hvars längd dock ej var större än en vanlig båts, och vars form äfven något så när liknade en båt eller en något bred lins.”

Kivalo (1907, 862) epäilee, että von Becker käytti lähteinään eri henkilöiden kertomuksia, mikä on sinänsä uskottavaa. Osa näiden tiedoista perustunee detaljien tarkkuuden huomioon ottaen todella silminnäkemiin (ks. myös Forsman 1896, 133, alaviite). Osa on kuitenkin tyypillistä spekulatiota, jota paikkakunnalla ilmeisesti runsaina rönsyilleet tarinat ovat sisältäneet. Salovius nimittäin valottaa Oriveden pitäjännimen syntyä kuvaavan kappaleen jälkeen paikkakunnan historiaa seuraavasti (Lehtonen 2006, 306):

”Täällä kerrotaan yleisesti myös, että pakanuuden aikana näissä metsissä on asunut lappalaisia. Keväisin eteläisemmiltä seuduilta kalastamaan tulleet suomalaiset olivat kuitenkin karkottaneet heidät kauemmaksi pohjoiseen. Suomalaisilla kuuluu täällä oleen ensin vain kalakojuja. Heidän kerrotaan toimittaneen epäjumalanpalvelusta eräällä kallioniemellä, joka työntyy isoon Längelmäveteen ja jossa vieläkin on kivistä ladottu kehä. Paikan nimi on Eräpyhä, joka tarkoittaa pyhätöksi erotettua paikkaa.”

Mutta vaikka von Beckerin käytössä olikin lukuisia lähteitä, ei Saloviuksen ja myöhempien nimekkäiden tutkijoiden välistä yhteyttä tarvitse välttämättä hakea kaukaa. Saloviuksen käsikirjoituksen tieto Eräpyhästä päättyi Christian Erik Lencqvistin väitöskirjaan ja siitä eteenpäin Gananderin *Mythologia Fennicaan* mitä ilmeisimmin Christian Erikin isän Erik Lencqvistin muistiinpanoista, jotka käsittelivät vanhojen suomalaisten pakanuutta, epäjumalanpalvelusta, taikauskoa ja noituutta (Hjelt 1886, 53–54; Edv. Rein 1904, XXI). Isä-Erik kun oli toiminut kirkkoherrana mm. Orivedellä Saloviuksen jälkeen, vuodesta 1773 eteenpäin (Hjelt 1886, 38) ja luultavasti siten tutustunut siellä Saloviuksen käsikirjoituksen sisältöön. Kuten Salovius, Erik Lencqvistkin oli saattanut lisäksi kuulla paikallistarinoita Eräpyhän niemestä; joka tapauksessa hänkin oli hyvin perillä paikkakunnan asioista, mitä osoittaa mm. hänen kuvauksensa *Kårt Beskrifning öfwer Orihvesi Socken* (Lencqvist E 1784).

1700-luvun lopun ja 1900-luvun alun välinen tutkimus perusti uhripaikkakäsityksensä siten kolmeen seikkaan: paikannimeen, kansantarinoihin ja Saloviuksen kuvaukseen, joskin jälkimmäinen on jossain vaiheessa jäänyt unohtuksiin yhtenä primäärilähteistä. Paikannimi Eräpyhä on ollut tutkimukselle harhaanjohtava siksi, että sen loppuosa merkitsi nykyisen kristillissävytteisen pyhä-käsitteen sijaan nautinta-alueiden välistä rajapaikkaa (Anttonen 1996, 108–116; Anttonen 2003, 229, 232). Saloviuksen kertomuksesta käy puolestaan selvästi ilmi, että hänen muistiinmerkitsemänsä sanatkin olivat perimätietoa, ts. paikallistarina. Mikään ei siis viittaa siihen, että Eräpyhässä olisi toimitettu uhreja sen varmemmin kuin muissakaan niistä Suomen lukuisista paikoista, joissa kansantarinoiden mukaan on uhrattu “pakanaalliseen aikaan”.⁵ Ei ole sinänsä erityisen ihmeellistä, että kansantarinoiden annettiin suurempi arvo ennen tieteellisen arkeologian aikaa (Niemi 1922, 33). Mutta sen sijaan on paradoksaalistakin, että Eräpyhä profiloitui kansantarinoiden perusteella uhripaikaksi vielä 1900-luvullakin, etenkin paikallishistoriallisessa kirjoittelussa, vaikka esimerkiksi A. M. Tallgren (1918a, 150) toteaa seuraavasti:

*”Oli aika, jolloin paikallistarinoille annettiin huomattavan suuri arvo, nimenomaan historiallinen arvo, mutta sitä mukaa kuin kriittinen historiantutkimus on päässyt valtaan, sitä mukaa on paikallistarinoiden merkitys historiallisena lähteenä pienentynyt. Nykyään tunnustetaan aivan yleisesti, että täytyy olla tavattoman varovainen tehdessään mitään historiallisia johtopäätöksiä tarinain ja perimätiedon nojalla.”*⁶

⁵ Tällaiset paikallistarinat ovat lukuisia (ks. esim. Maukonen 1879, 30; Pelkonen 1902, 283; Riukuniemi 1911, 195). Osa on varmaankin melko myöhäistä perua, ja jotkut saattavat olla jopa folklorismia. Esimerkiksi jo J. R. Aspelinin oletus muinaisten kivirakenteiden funktiosta esikristillisinä uhripaikkoina sai laajasti huomiota sanomalehdissä: Historiallisen Seuran kokouksessa 21.9.1878 (Palmén 1878, 286–287) lausuttu ajatus julkaistiin ensin Uudessa Suomettaressa, josta se kopioitiin useisiin maakunnallisiin lehtiin (ks. Historiallisen Seuran syyskokouksessa 1878a–f). Tällä on voinut olla vaikutuksensa kansan pohtiessa lähiympäristössään näkyvien kivirakennelmien ja -muodostumien alkuperää. Osa uhri-nimityksistä saattaa myös viitata vasta historiallisen ajan toimituksiin (ks. esim. Aspelin 1914, 69).

⁶ Antikvarianismi ja vielä Suomen tieteellinen arkeologiakin suhtautui alkuaikoinaan eri tavalla paikallistarinoihin. Suomen Muinaismuisto-Yhtiön organisoimassa kihlakunnittain edenneessä keruussa annettiin painoarvoa näiden tarinoiden dokumentoinnille (ks. esim. Maamme kiinteitä muinaisjäänneksiä 1879), ja vielä Suomen Museon ensimmäisen numeron esipuheessa vuonna 1894 todetaan, että ”muinaistutkimus ... tarvitsee käytettäväkseen run-

Yksi syy Eräpyhän saavuttamaan ja siis nykyaikaan asti kestäneeseen, yleiseen ja jopa itsepintaiseen maineeseen uhripaikkana lienee ollut se, että kyseinen tulkinta oli saanut 1900-luvun alkuun mennessä taakseen laajan joukon arvostettuja akateemisia nimiä. Vallitsevaa konsensusta lähti murtamaan Kustaa Vilkuna, joka käsitti Eräpyhän nimen juontuvan siitä, että niemellä olisi pidetty keskiajalla jumalanpalveluksia (Vilkuna K 1950; Vilkuna K 1964, 183–186). Hänen mukaansa paikan raunio on hyvin voitu rakentaa jo esihistoriallisella ajalla haudaksi, mutta uhraaminen ei siis ollut syynä paikan nimeen. Vilkunan ajatus Eräpyhän nimenannosta on pyhä-paikannimiin liittyvän teorian mukaan perusteeton, ja röykkiön hautafunktiota voidaan pitää samasta syystä askeleen verran mahdollisempänä – joskin silti kaukana varmasta (ks. Taavitsainen 2003a, 13–14, 18; 2004, 52–53; vrt. Vilkuna J 1993, 50). Onko Eräpyhän tulkinta uhripaikaksi ollut siis muuta kuin vain aikansa romanttissävyytteinen ja myöhemmin kanonisoitunut käsitys vailla todellisuuspohjaa?

Kustaa Vilkuna löysi lisätukea käsitykselleen siitä, että kansa kutsui Eräpyhän kiviröykkiötä Nunnankirkoksi (Vilkuna K 1950; Vilkuna K 1964, 185; vrt. Suvanto 1949, 167). Nunnankirkko viittaa kuitenkin kristillisen jumalanpalveluspaikan sijaan ylipäätään kiviröykkiöön – nimitys vastaa sellaisia röykkiöistä kansanomaisesti käytettyjä termejä kuten *hiidenkiuas*, *jätinkirkko*, *lapinraunio*, *lapinkirkko* ja *munkkilaisten muuri*. Nimityksellä on oletetun funktionensa sijaan kiinnekohta paikallisessa perinteessä eli siinä, minkä tradition mukaan kiviröykkiötä on eri puolilla Suomea totuttu kutsumaan. On sanomattakin selvää, että jokainen kirkko-sanaan päättyvä kiviröykkiö ei ole saanut nimeään muinaisten uhritoimitusten perusteella. Kyseessä on nimitys, joka ei ole siihen sisältyvän oletetun funktionensa puolesta identifioitavissa juuri johonkin tiettyyn maantieteelliseen paikkaan.⁷ Kansanperinne kertoo myös, että Eräpyhän niemellä yhdessä vaiheessa sijainnutta suurempaa röykkiötä olisi käytetty uhripaikkana myöhemmin (Rosberg *et al.* 1922, 229).⁸ Tätäkään

---

saita ja erilaatuisia aineksia, jotka ovat omiansa valaisemaan menneiden sukupolvien työtä ja käsityskantaa". Yhtenä tällaisena lähdeaineistona mainitaan kansantarinat (ks. Wallin 1894b: 1). Vaikka lähdekriittinen suhtautuminen kansan suusta kuultua kohtaan muodostui jo pian tämän jälkeen tärkeäksi ajattelun ohjenuoraksi, se ei kuitenkaan aina riittänyt täysin murtamaan kiinteitä muinaisjäännöksiä koskevia pinttyneitä käsityksiä.

⁷ Kirkko-päätteiset röykkiöiden nimet eivät kuitenkaan välttämättä ole kokonaan tuulesta temmattuja. Esimerkiksi saamelaiset rakensivat uhripaikoikseen röykkiöitä, joiden päälle oli pystytetty seitoja, ja jo M. A. Castrén (1870, 52) huomauttaa, että röykkiöt ovat kansanperinteen mukaan olleet lappalaisten jumalankuvien säilytyspaikkoja. Saamelaisten ohella myös mm. suomalaiset ovat tunteet uhriröykkiöt (Muhonen 2008, 71–87 ja siinä mainittu kirjallisuus; tiivistelmä Muhonen 2009). Tätä tapaa on vaikea perustella pelkästään kristillisen ajan perinteestä, vaikkakin osa röykkiöihin uhraamisesta on saanut alkunsa luultavasti vasta tuolloin. Osa lapinraunioiksi luokitelluista muinaisjäännöksistä saattaa hyvin olla tällaisia uhriröykkiöitä (vrt. Taavitsainen 2003a, 14–15). Tällainen tulkinta tarvitsee kuitenkin tuekseen arkeologisissa kaivauksissa kertyviä havaintoja välttääkseen intuitiivisuuden (vrt. Koivisto 2008: 39–41).

⁸ Myös toiseen Eräpyhään liittyvään kertomukseen on otettava kantaa. Reinhold von Becker kirjoittaa nimittäin lisäksi niemellä olleesta suuresta kivistä, jonka päällä arveltiin poltetun ruumiita (ks. Forsman 1896: 132–133). Vaikka Hjalmar Kivalo (1907, 862) epäileekin von Beckerin keksineen tämän ajatuksen itse, voi sekin olla peräisin kansan suusta. Tällaiselle tarinalle on vastine ainakin Lempäälän Päiväniemeltä (ks. Heikel 1882, 4; Äyräpää 1935, 285–290), joskaan nämä eivät ole suoraan vertailukelpoisia. (Päiväniemen tarinaan liittyvää problematiikkaa ei voida tässä yhteydessä käsitellä tarkemmin, mutta kyseinen paikka on laajana ja tunnettuna röykkiökalmistona täysin erilainen.)

On erityisen huomionarvoista, ettei yhdestäkään Keski-Suomen kaivauksin tutkitusta lapinrauniosta ole löytynyt juurikaan hiiltä (ks. Vilkuna 1993, 50–51). Näin ollen Eräpyhän suuren kiven luota löydettyksi väitetty hiili

vaihtoehtoa ei kansanperinteen alhaisen todistusarvon vuoksi voi pitää luotettavana. On silti otettava huomioon, että tietty seikka tukee kyseistä tulkintaa. Kustaa Vilkuna (1964, 186; vrt. Mäkinen 1967, 144) tuo nimittäin esiin sen, että Eräpyhän niemi tunnetaan vanhana Satakunnan ja Hämeen välisenä rajapaikkana. Tämä on kiinnostavaa siksi, että rajoihin on vanhastaan suhtauduttu kunnioittavasti ja niille tiedetään paikoin Suomessa myös uhratun (Okkonen 2003, 40). Tällainen tieto on säilynyt Leppävirralta: paikkakunnan käräjillä kerrottiin vuonna 1644 maakivestä, jonka päälle oli aseteltu ruokaa (Krohn K 1914, 100). Ajatus röykkiöiden jo kivikauden lopulle ulottuvasta funktiosta maanomistuksen merkkeinä on tässä suhteessa kiinnostava, vaikka kyseessä eivät olisikaan haudat (Okkonen 2001; vrt. Okkonen 2003, 223, 226, 237–238). Rajauhritapa voisi periaatteessa ulottua jo tähän aikaan, mutta yksi mahdollisuus olisi myös lähteä etsimään tämän tavan juuria myöhemmistä hautaröykkiöistä ja lapinraunioista, joihin sijoitetut esi-isien luut tarkoitettiin ehkä varmistamaan suvun oikeus (pyynti)maihin ja -vesiin (Salo 1981, 130–131; Vilkuna J 1999, 60; Salo 2000, 56–57; Taavitsainen 2003a, 13–14, 17; Lesell 2007, 74). Röykkiöön haudatulle vainajalle osoitettu uhri olisi siis jäänyt elämään historialliseen aikaan asti ulottuvaan perinteeseen, jossa rajan uhrein kunnioittamista jatkettiin muistamatta tavan muinaista lähtökohtaa. Tällainen mahdollisuus voi tuoda lisäpiirteitä röykkiöiden rajaluonteeseen, jota on sellaisenaan pidetty yksinkertaistavana ajatuksena (Tuovinen 2002, 248–252). Joka tapauksessa rajauhri oli myöhemmin tarkoitettu jollekin supranormaalille olenolle hänen alkuperästään huolimatta, sillä kansanperinteessä tunnettujen uhrien vastaanottajina toimivat itse fyysisten paikkojen sijaan niissä asustavat olennot. Tämä on perinteen lähtökohtaa ajatellen merkille pantavaa.

Mihin ajatus kiviröykkiöistä rajamerkkeinä sitten lopulta johtaa? Käytännössä siihen, ettei Eräpyhän röykkiötä voi edellä esitettyjen tietojen perusteella pitää sen enempää tai vähempää esihistoriallisen tai historiallisen ajan uhripaikkana kuin muitakaan rajapaikoilla sijainneita raunioita. Mikäli Eräpyhän röykkiö halutaan kuitenkin sellaisenaan nähdä, ovat siihen johtaneet muut syyt kuin esimerkiksi se, josta Hjalmar Kivalo (1907, 864) kirjoittaa. Hän näyttää käsittäneen röykkiön syntyneen kiitos- tai varmistusuhrien sijaksi:

”Sitä paitse erä-sana Lönnrotin [sanakirjan] mukaan merkitsee samaa kuin metsänriista, vedenvilja eli saalis. En voi siis käsittää muuta kuin että Eräpyhä oli pyhä paikka, missä pyytömiehet uhrasivat runsaan saaliin vuoksi.”

---

selittyy luontevasti esimerkiksi kalastajien ja ravustajien nuotiotulien jäljillä (ks. Rainio *et al.* 2003, 22); näistä kertonevat myös viimeisimmässä inventoinnissa havainnoidut jäljet kalliossa (ks. Pukkila 2003, 69; vrt. Adel 2002, 8). Ja vaikka röykkiöön olisi ihmisluaa aikanaan haudattukin, on ruumiinpolto kuitenkin tapahtunut luultavasti muualla, vainajan kotiseudulla, jonne pääosa luista sijoitettiin (vrt. Taavitsainen 2003a, 13, 17). Näin ollen, vaikka väite ruumiinpoltoista Eräpyhässä olisikin todella kansantarina, on sitä pidettävä myöhäsyntyisenä seipiteenä.

Haudan vai rajan takaa? Tulkinnallinen ja määritelmällinen ongelma

Mutta onko Eräpyhä käsitettävä vahvimmin hautapaikaksi? Vaikka arkeologiset todisteet hautauksista puuttuvatkin, puhuu mahdollinen paasiarkku tämän tulkinnan puolesta.⁹ Asian käsittely olisi helppo päättää tähän. On kuitenkin syytä vielä pohtia lyhyesti sitä, kenen käsitteeseen oikein viittaamme silloin, kun puhumme haudoista? Viittaammeko silloin nykyajan kristinuskon viitekehyksessä kasvaneen suomalaisen vaiko tiettyssä esihistoriallisen ajan vaiheessa eläneen ihmisen ajatukseen? Entä mitä sana hauta tarkoittaa? Hautakäsitteen analysoiminen ja sen ongelmallisuuden tunnustaminen (esim. Kaliff 1997, 68–70) ovat Eräpyhän röykkiönkin tapauksessa oleellisen tärkeitä lähtökohtia, sillä kyseistä kohdetta on perinteisesti tulkittu yksifunktionisesti ja anakronistisesti.

Hautakäsityksemme heijastaa luonnollisesti omaa aikaamme. Kristillisin menoin haudattu vainaja makaa yhdellä tähän tarkoitukseen vihityllä paikalla, kirkkomaalla, ja odottaa siellä viimeistä tuomiota. Nykyään kirkkomaan funktio muistamisen paikkana on tosin monelle ehkäpä kaikkein tärkein. Myös kremaation jälkeen johonkin peitettävä tai siroteltava tuhka luo konkreettisen paikan vainajan muistamiselle. Mutta olisi kovin yksinkertaistavaa vain olettaa, että vainajan sija on käsitetty esihistoriallisella ajalla kristillistä hautaa vastaavalla tavalla. Olisi myös liian helppoa pitää selvänä, että vainajan jäännökset sijoitettiin yhteen paikkaan kristillistä ruumishautausta vastaavalla tavalla.

Lapinrauniothan ovat – useiden muiden esihistoriallisten röykkiöiden tapaan – siitä erikoisia, että niiden ihmislulöydöt ovat hyvin vähäisiä. Ne eivät siis ole hautoja siinä mielessä, että niihin olisi pantu vainajan kaikki luut, kuten Janne Vilkuna (1999, 60) toteaa. Mutta mikäli ajatus röykkiöhaudoista rajamerkkeinä pitää paikkansa, ei niitä ole ehkä syytä kutsua ylipäättään haudoiksi, sillä esihistoriallisen ajan ihmiset ovat ehkä nähneet nämä paikat aivan toisin. On toki mahdollista, että suuri(n) osa kuolleesta ihmisestä peitettiin esihistoriallisena aikana (kotiseudulleen) paikkaan, joka nähtiin ehkä meidän aikamme hautaa vastaavana muistopaikkanakin. Samalla osa hänen luistaan on kuitenkin voitu viedä useampaankin eri röykkiöön vartioimaan nautinta-alueita. Tämä selittäisi sen, miksi röykkiöihin sijoitetun luun määrä

⁹ Tämä herättää myös kysymyksen siitä, onko Eräpyhän röykkiöön tehty aikanaan ruumishautaus? Näin on epäilty joidenkin lapinraunioiden osalta (Adel 2002, 7, 9–10). Mutta vaikka näin olisikin, on paikalle toki voitu tehdä myös sekundäärihautaus tuomalla sinne poltettua luuta. Eräpyhästä ei tosin sellaista tiedetä löydetyn, joskaan tämä ei vielä ole todiste sen hautafunktiota vastaan: suurin epävarmuus johtuu siitä, ettei paikalla ole tehty kaivaustutkimuksia. (Kaivauksissa ei silti ehkä enää paljastuisi mitään ratkaisevaa, sillä raunion mahdollinen esineistö on saattanut hävitä vuosikymmenien aikana tapahtuneen penkomisen myötä – kuten Jouko Pukkilakin [2004, 73] huomauttaa.)

on hyvin vähäinen, meidän näkökulmastamme lähes symbolinen. Ohikulkevat suvun jäsenet ovat tämän jälkeen voineet uhrata röykkiöön voidakseen luottaa siihen, että rajan vartija hoitaa tehtävänsä.

Edellä käsitelty voidaan tiivistää perusideaan, jonka mukaan ihmisluun löytyminen ei välttämättä merkitse sitä, että kyse on haudasta – ei esihistoriallisen ajan ihmisen ajatuksissa eikä sanan nykyaikaisessa merkityksessä. Suomen tieteellinen arkeologia on kuitenkin syntymästään lähtien ollut kovin varma siitä, että ihmisluu merkitsee määrästään riippumatta nimenomaan hautapaikkaa. Kyse on siten mielimme juurrutetusta oletuksesta, vähintään implisiittisestä määritelmästä, jonka kyseenalaistaminen saattaa olla vaikeaa. Näin ajatellen Eräpyhä – monien esihistoriallisten röykkiöiden, ei ainoastaan lapinraunioiden tapaan – on loppujen lopuksi voinut olla aiemmin ehdotettujen tulkintojen mukaisesti sekä hauta että uhripaikka mutta samalla kokonaan aivan jotain muuta, ainakin niemelle röykkiö(i)tä rakentaneiden ihmisten mielissä. Sellaisenaan Eräpyhä väistää helpot kategorisoinnit ja on osoitus siitä, että kohteen tulkinnallinen ongelma on mitä kiinteimmin sidoksissa määritelmälliseen ongelmaan.

Nomen est omen

Yli 250 vuotta kirjallista lähdeaineistoa kattava katsaus Eräpyhään jättää monia asioita avoimeksi. Esimerkiksi niemenkärjen röykkiön todelliseen tarkoitukseen saadaan tuskin koskaan täyttä selvyyttä. Mutta jos tarkastellaan toista tämän kirjoituksen käsittelemistä aiheista, Eräpyhän maanmaineeseen nousemisen syytä, voi siihen ehkä hahmotella vastausta. Ensinnäkin, Lencqvist – Ganander -kaksikolla on ollut huomattavan suuri vaikutus Suomen ”muinaisuskon” tutkimukseen etenkin sen varhaisimmassa vaiheessa. Tästä lähtökohdasta on helppo ymmärtää, että heidän esittelemänsä ”uhripaikka” muodostui muistoksi muinaisesta uskonnosta *par excellence*. Samanlaisia kohteita – röykkiöitä ja muinaisjäännöksiä, joihin liittyi kansantarinoita – oli toki muitakin, mutta Eräpyhä valikoitui alun perin Erik Lencqvistin käsikirjoitukseen luultavasti juuri hänen paikallistuntemuksensa ansiosta. Voi siis sanoa, että hänen Oriveden kirkkoherraksi tulollaan eli viime kädessä sattumalla oli merkittävä osuus Eräpyhän tarinassa. Mutta varmasti tärkeä oli myös se nimi, joka kyseiselle niemelle oli aikanaan annettu. Se ei voinut olla vaikuttamatta ”muinaisuskon” tutkijoiden innostukseen ainakaan laimentavalla tavalla, sillä *pyhän* katsottiin merkitsevän muinaisten uskonnollisten menojen pitopaikkaa. Ikiaikainen sananlasku nimen enteellisyydestä on siis totta, jopa kiinteiden muinaisjäänösten osalta.

Kiitokset

Kiitokset Sirkku Pihlmanille ja Tuukka Talviolle heidän tarjoamastaan avusta ja artikkeleita koskevista rakentavista kommentteista.

LÄHTEET

Internet-lähteet

- Eräjärven kehittämissyhdystys ry. *Eräjärven historiaa* [viitattu 19.10.2008]. Saatavissa: http://www.ylapirkanmaa.fi/orivesi/erajarvi/tekstisivu.tmpl?sivu_id=385.
- Merenkulkulaitos. *Eräpyhä* [viitattu 19.10.2008]. Saatavissa: http://www.fma.fi/virtual-boat/3_erapyha.html.
- Pirkanmaan Virkistysalueyhdistys ry. *Eräpyhä* [viitattu 19.10.2008]. Saatavissa: <http://www.pirkanmaanvirkistysalueyhdistys.fi/virkistysalue.tmpl?id=75>.

Julkaisemattomat lähteet

- Anttalainen, Marjut (1994). *Uhraaminen suomalaisten esikristillisessä uskomusmaailmassa ja kansanuskossa: yhteenvedo suomalaisesta tutkimuskirjallisuudesta*. Uskontotieteen pro gradu -tutkielma, Turun yliopisto.
- Muhonen, Timo (2008). *Uhri ja röykkiö. Rautakauden uhriröykkiöt tutkimushistorian, kansanperinteen ja arkeologisen aineiston valossa*. Arkeologian pro gradu -tutkielma, Turun yliopisto.
- Pukkila, Jouko (2003). *Orivesi. Arkeologinen perusinventointi 2003*. Inventointikertomus Museoviraston arkeologian osaston topografisessa arkistossa.
- Salmo, Helmer (1965). *Tarkastusmatka Eräjärven pitäjän Eräpyhälle 8.6.1965*. Tarkastuskertomus Museoviraston arkeologian osaston topografisessa arkistossa.
- Suni, Maarit (1977). *Eräjärven muinaisjäännökset*. Inventointikertomus Museoviraston arkeologian osaston topografisessa arkistossa.

Julkaistut lähteet

- Adel, Vadim 2002. Tampereen Reuharinniemen lapinraunion tutkimukset. *Muinaistutkija* 1/2002, 2–11.
- Anttonen, Veikko 1996. *Ihmisen ja maan rajat. ”Pyhä” kulttuurisena kategoriana*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 646. Helsinki.
- Anttonen, Veikko 2003. Mitä pyhä-alkuiset paikannimet kertovat Kalannin menneisyydestä.

- tä? *Muinainen Kalanti ja sen naapurit* (toim. Veijo Kaitanen, Esa Laukkanen & Kari Uotila). Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 825, 225–235. Helsinki.
- Aspelin, J. R. 1885. *Suomen asukkaat pakanuuden aikana*. K. E. Holm, Helsinki.
- Aspelin, J. R. 1914. Munkkilaiset y.m. munkkimuistot kansantarustossa. *Suomen Museo* 1914, 68–77.
- [von Becker, Reinhold] 1820. Lyhykäisiä tietoja Lappalaisista. *Turun Wiikko-Sanomats* 21/1820.
- Burl, Aubrey 1999. *Great Stone Circles: Fables, Fictions, Facts*. New Haven and Yale University Press, London.
- Castrén, Matias Aleksanteri 1870. *Nordiska resor och forskningar 6: Tillfälliga uppsatser*. Finska Litteratur-Sällskapet, Helsingfors.
- Castrén, Jalmar *et al.* 1910. *Tietosanakirja, 2: Confrater-Haggai*. Tietosanakirja-osakeyhtiö, Helsinki.
- Cronholm, Abraham 1835. *Forn-nordiska minnen 2: Nordboarne i Austrvegr*. Lund: C. W. K. Gleerup, Lund.
- Europaeus, Arne 1924. Suomen kiinteät muinaisjäänökset. *Oma maa V* (toim. Kaarle Krohn, G. Melander & K. O. Lindeqvist): 774–787. WSOY, Porvoo.
- Forsman, A. V. 1896. Reinhold v. Beckerin Lisäyksiä ja Oikaisuja Gananderin Mythologia Fennica'han. *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja XV*, 125–175.
- Ganander, Christfrid 1984. *Mythologia Fennica*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Havu, I. *et al.* 1961. *Otavan iso tietosanakirja 2: Celli-Gh*. Otava, Helsinki.
- Heikel, A. O. 1879. Muinaistutkimuksia Pirkkalan kihlakunnassa. *Tampereen Sanomats* 102/1879.
- Heikel, A. O. 1882. *Kertomus Pirkkalan kihlakunnan muinaisjäänöksistä*. Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk 38. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjapaino, Helsinki.
- Historiallisen seuran syyskokouksessa 1878a. *Ahti* 31/1878.
- Historiallisen seuran syyskokouksessa 1878b. *Keski-Suomi* 80/1878.
- Historiallisen seuran syyskokouksessa 1878c. *Pohjois-Suomi* 81/1878.
- Historiallisen seuran syyskokouksessa 1878d. *Päijänne* 79/1878.
- Historiallisen seuran syyskokouksessa 1878e. *Suomalainen Wirallinen Lehti* 117/1878.
- Historiallisen seuran syyskokouksessa 1878f. *Uusi Suometar* 116, lisälehti/1878.
- Hiukka, Toini 1981. *Orivesi*. Oriveden kotiseutuyhdistys, Orivesi.
- Hjelt, Aug. 1886. Erik Lencqvist, en finsk präst och häfdeforskare i föregående århundradet. *Historiallinen Arkisto IX*, 35–61.
- Huurre, Matti 1995. 9000 vuotta Suomen esihistoriaa. Otava, Helsinki.
- Juupajoen, Längelmäen ja Oriveden luontokohdeselvitys* 2004. Pirkanmaan liitto Sarja D, 79. Tampere.
- Kajanto, Iiro 1982. Johdanto. *Valitut teokset* (kirj. Henrik Gabriel Porthan). Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 373, 37–43. Helsinki.
- Kaliff, Anders 1997. *Grav och kultplats. Eskatologiska föreställningar under yngre brons-*

- ålder och äldre järnålder i Östergötland*. Aun 24. Uppsala University, Department of Archaeology, Uppsala.
- Kivalo, Hjalmar 1907. Eräpyhä. *Aika* 1907, 859–864.
- Kivikoski, Ella 1966. *Suomen kiinteät muinaisjännökset*. Tietolipas 43. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Koivisto, Satu 2008. Seitakiviä Itä-Suomessa? *Muinaistutkija* 2/2008, 33–42.
- Kovalainen, Ritva & Seppo, Sanni 2006. *Puiden kansa*. Hiilinielu tuotanto, Kemiö – Mielotar, Helsinki.
- Krohn, Julius 1869. *Kertomuksia Suomen historiasta*. Eurén, Hämeenlinna.
- Krohn, Julius 1894. *Suomen suvun pakanallinen jumalanpalvelus: neljä lukua Suomen suvun pakanallista jumaluusoppia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Krohn, Kaarle 1914. *Suomalaisten runojen uskonto*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 135. WSOY, Porvoo.
- Käkikoski, Hilda 1908. *Suomen historia nuorisolle 1: pakanuuden aika*. Kansanvalistus-seura, Helsinki.
- Lehtonen, Antti 2006. *Lisiä vanhan Oriveden historiaan, eli, vanhan Orihveden vähähistoria*. Antti Lehtonen, Helsinki.
- Lencqvist, Christian Erik 1904. Vanhojen suomalaisten tietoperäisestä ja käytännöllisestä taikauskosta. *Henrik Gabriel Porthanin tutkimuksia* (suom. Edv. Rein). Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 105, 103–207. Helsinki.
- Lencqvist, Erik 1778. Om Lapparnes fordna Hemvister i Finland. *Tidningar Utgifne af et Sällskap i Åbo* 18/1778, 140–143.
- Lencqvist, Erik 1784. Kårt Beskrifning öfwer Orihvesi Socken. *Tidningar Utgifne af et Sällskap i Åbo* 10–11, 14–16/1784.
- Lesell, Kreetta 2007. Rauma Hevossuonmäki – missä ovat rökkiön rajat? *Arkeologipäivät* 2006, 63–75.
- [Lindgren, A. W.] 1861. Erä-pyhä. *Porin Kaupungin Sanomia* 39–50/1861.
- Lindgren, A. W. 1863. Erä-pyhä. *Mansikoita ja mustikoita* IV, 59–106.
- Lindgren, A. W. 1864. *Kuvaelmia Suomen maakunnista V: Hämeenmaa*. Wilén, Turku.
- Lähdesmäki, Ulla & Palokoski, Marita (toim.) 2005. *Pirkanmaan kiinteät muinaisjännökset II*. Pirkanmaan liiton julkaisu B 93/Tampereen museoiden julkaisuja 86. Pirkanmaan liitto – Pirkanmaan maakuntamuseo, Tampere.
- Lönnrot, Elias 1874. *Suomalais-ruotsalainen sanakirja = Finskt-svenskt lexicon. 1. delen: A-M*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 50: I. [Finska litteratursällskapet], Helsingfors.
- Maamme kiinteitä muinaisjännöksiä 1879. *Uusi Suometar* 44/1879.
- Maukonen, J. 1879. *Muinaisjännöksiä Liperin kihlakunnassa*. Luetteloja Suomen muinaisjännöksistä V. Suomen Muinaismuisto-yhtiö, Helsinki.
- Miten Längelmäen pitäjä sai asukkaansa? 1888. *Aamulehti* 36/1888.
- Muhonen, Timo 2009. Uhreja kivien lomassa – lisäpiirteitä kiviraunioiden kulttuurihistoriaan. *Henrikinkadun Helmi* 1/2009, 40–42.
- Mäkinen, Vesa 1967. Eräjärvi. *Suomenmaa I* (toim. Hannu Tarmio, Pentti Papunen &

- Kalevi Korpela), 140–144. WS, Porvoo – Hki.
- Niemi, A. R. 1922. Reinhold von Becker Kalevalan kokoonpanijan edelläkävijänä. *Kalevalaseuran vuosikirja* 2, 24–51.
- Nisula, Juho 1978. *Piirteitä Eräjärven pitäjästä*. Eräjärvi-seura, Eräjärvi.
- Okkonen, Jari 2001. Cairns and Cultural Landscape – An Attempt to define Stone Age and Bronze Age Land Use and Territoriality in Ostrobothnia, Finland. *Faravid* 25, 23–35.
- Okkonen, Jari 2003. *Jättiläisen hautoja ja hirveitä kiviröykkiöitä – Pohjanmaan muinaisten kivirakennelmien arkeologiaa*. Acta Universitatis Ouluensis B Humaniora 52, Oulu.
- Palmén, E. G. 1878. Protokoll den 21 September 1878. *Historiallinen Arkisto* VI, 281–289.
- Pelkonen, Antero 1902. Entis-ajan muistoja Rantasalmen kihlakunnasta. *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja* XXII.
- Perkiö, J. 1912. Eräpyhä ja Eräjärvi Eräjärvellä. *Kotiseutu* 6/1912, 101.
- Perttola, Wesa 2007. Lapinrauniot. *Sama maisema, eri kulkijat – Repoveden kansallispuisto kivikaudelta 1900-luvulle* (toim. Mika Lavento & Antti Lahelma): 49–51. Metsähallituksen luonnonsuojelujulkaisuja A, 165. Vantaa – Ivalo.
- Porthan, Henrik Gabriel 1982. *Valitut teokset* (käänt. Iiro Kajanto). Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 373. Helsinki.
- Pukkila, Jouko 2004. Kylätontteja ja kivikautta Längelmäveden rannoilla. Oriveden arkeologinen perusinventointi. *Pirkan maan alta* 5, 68–78.
- Raitio Raine, Hakala Hannu & Koskinen Reetta (toim.) 2003. *Rökkään kutua. Historiaa ja tarinoita entisistä Eräjärven pitäjistä*. Eräjärvi-seura, Eräjärvi.
- Rein, Edv. 1904. Johdanto. *Henrik Gabriel Porthanin tutkimuksia* (suom. Edv. Rein): XIII–XXV. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 105. Helsinki.
- Rein, Gabriel 1870. *Föreläsningar öfver Finlands historia*. Förra delen. G. W. Edlund, Helsingfors.
- Riukuniemi, K. 1911. Kansan muistotaruja Taipalsaarelta. *Kotiseutu* 1911, 195.
- Rosberg J. E., Grotenfelt Kustavi, Hildén Kaarlo & Valle K. J. (toim.) 1922. *Suomenmaa 4: Hämeen lääni*. Tietosanakirja, Helsinki.
- Rühs, Friedrich 1827. *Finland och dess invånare*. Zach Hæggströms Förlag, Stockholm.
- Salo, Unto 1981. *Satakunnan historia I, 2: Satakunnan pronssikausi*. Satakunnan maakuntaliitto, Pori.
- Salo, Unto 2000. Suomi ja Häme, Häme ja Satakunta. *Hämeen käräjät I: Hämeen ristiretki 750 vuotta 1999* (toim. Jukka Peltovirta): 18–231. Hämeen heimoliitto, Hämeenlinna – Emil Cedercreutzin säätiö, Harjavalta.
- Sinisalo, Hannu 1990. *Orivesi. Maalaispitäjästä kehittyväksi kaupungiksi*. Oriveden kaupunki, Orivesi.
- Suvanto, Seppo 1949. Keskiaika. *Längelmäveden seudun historia 1*: 78–193. Eräjärven, Kangasalan, Kuhmalahden, Längelmäen, Oriveden & Santalahden kunnat, Forssa.
- Taavitsainen, J.-P. 2003a. Lapinraunioiden kronologis-funktionaalisten kysymysten hahmottelua – uusia AMS-ajoituksia Keski-Suomen lapinraunioiden palaneesta luusta. *Muinaistutkija* 1/2003, 2–23.
- Taavitsainen, J.-P. 2003b. Nuijanniemen lapinraunio. *Pirkan maan alta* 4, 5–12.

- Taavitsainen, J.-P. 2004. Culture Clash or Compromise? The Notion of Boundary in the Utilization of Wilderness Areas. *The European Frontier: Clashes and Compromises in the Middle Ages* (ed. Jörn Staecker), 45–55. Lund Studies in Medieval Archaeology, 33; CCC papers 7. Almqvist & Wiksell International, Lund.
- Tallgren, A. M. 1918a. *Muinaistutkimuksen työmaalta*. Otava, Helsinki.
- Tallgren, A. M. 1918b. *Suomen esihistorialliset ja ajaltaan epämääräiset kiinteät muinaisjäännökset*. Suomen muinaismuistoyhdistys, Helsinki.
- Tallgren, A. M. 1924. *Museomiehen työpöydältä*. Tietosanakirja-osakeyhtiö, Helsinki.
- Tuominen, Ritva 1977. *Eräjärven kunnan vaiheita 1870–1972*. Eräjärvi-seura, Eräjärvi.
- Tuovinen, Tapani 2002. *The Burial Cairns and the Landscape in the Archipelago of Åboland, SW Finland, in the Bronze Age and the Iron Age*. Acta Universitatis Ouluensis B Humaniora 46. Oulu.
- Uschakoff, I. 1898. *Suomi. Hakemisto sisältävä maantietellisiä-tilastollisia ja teollisuutta koskevia tietoja*. Weilin & Göös, Helsinki.
- Vilkuna, Janne 1993. Keski-Suomen lapinraunioista. *Lapinraunioita ja hiidenkiukaita* (toim. Paula Purhonen). Museoviraston arkeologian osaston julkaisu 3, 48–51. Helsinki.
- Vilkuna, Janne 1999. Keski-Suomen esihistoria. *Keski-Suomen historia 1: Keski-Suomen vanhin historia* (toim. Mauno Jokipii). Keski-Suomen maakuntaliitto, Jyväskylä, 31–77.
- Vilkuna, Kustaa 1950. Eräpyhä ja mansikkamarkkinat. *Uusi Suomi* 221/1950.
- Vilkuna, Kustaa 1964. *Kihlakunta ja häävuoide. Tutkielmia suomalaisen yhteiskunnan järjestymisen vaiheilta*. Otava, Helsinki.
- Wallin, Väinö 1894a. *Kuvallinen Suomen historia vanhimmista ajoista nykyaikaan saakka 1. Suomen kansan esihistoria: kuvauksia Suomen kansan esihistoriasta*. Gummerus, Jyväskylä.
- Wallin, Väinö 1894b. Lukijalle. *Suomen Museo* 1/1894, 1–4.
- Äyräpää, Aarne 1935. Perimätietoja esihistoriallisista hautaustavoista. *Kalevalaseuran vuosikirja* 15, 280–290.